

METHODOLOGY OF ANALYZING LITERARY WORKS IN THE RESEARCH OF QOZOQBOY YO‘LDOSHEV

Jalilova Shahnozabonu Farhod qizi

Doctoral Researcher in Literary Studies, Gulistan State University, Specialty 10.00.02

Email: shahnozasovatova@gmail.com Tel: +998995362904

Abstract

This article examines the scholarly and theoretical views of Qozoqboy Yoldoshev—a prominent figure in the development of modern Uzbek literary studies and literary education—regarding the analysis of literary works. The scholar's perspectives on the essence of literary analysis, its aims and objectives, principles of approaching literary texts, and analytical methods are explored through works such as “Badiiy tahlil asoslari” (Fundamentals of Literary Analysis), “Yoniq so‘z” (The Burning Word), and “So‘z yolqini” (The Flame of the Word). Furthermore, the article highlights the necessity of comprehending a literary work not merely in terms of its content, but also through its aesthetic nature, poetic structure, national spirit, and artistic integrity. Finally, the article provides a scholarly synthesis of the distinctive features of Qozoqboy Yoldoshev’s methodology for literary analysis.

Keywords

Literary analysis, literary text, methodology, poetics, interpretation, aesthetic analysis, historical-cultural approach, literary criticism.

QOZOQBOY YO‘LDOSHEV TADQIQOTLARIDA BADIY ASARNI TAHLIL QILISH METODOLOGIYASI

Jalilova Shahnozabonu Farhod qizi

Guliston davlat universiteti 10.00.02-adabiyotshunoslik tayanch-doktoranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy o‘zbek adabiyotshunosligi va adabiy ta’limi rivojida muhim o‘rin tutuvchi olim Qozoqboy Yo‘ldoshevning badiiy asarni tahlil qilishga doir ilmiy-nazariy qarashlari tadqiq etiladi. Olimning badiiy tahlil

mohiyati, uning maqsad va vazifalari, badiiy matnga yondashuv tamoyillari hamda tahlil metodlari haqidagi qarashlari “Badiiy tahlil asoslari”, “Yoniq so‘z”, “So‘z yolqini” kabi ilmiy-adabiy manbalar asosida ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, badiiy asarni faqat mazmuniy jihatdan emas, balki uning estetik tabiati, poetik qurilishi, milliy ruhi va badiiy yaxlitligi asosida anglash zarurligi yoritiladi. Maqolada Qozoqboy Yo‘ldoshevning badiiy tahlil metodologiyasining o‘ziga xos jihatlari ilmiy jihatdan umumlashtiriladi.

Kalit so‘zlar: Badiiy tahlil, badiiy matn, metodologiya, poetika, talqin, estetik tahlil, tarixiy-madaniy yondashuv, adabiy tanqid.

Badiiy asarni ilmiy va estetik jihatdan anglash adabiyotshunoslikning eng muhim masalalaridan biridir. Badiiy matnning mazmun-mohiyati, estetik qiymati, obrazlar tizimi, muallif pozitsiyasi va poetik xususiyatlarini to‘laqonli ochib berish uchun tahlil jarayonida muayyan metodologik tamoyillarga tayanish talab etiladi. Shu jihatdan zamonaviy o‘zbek adabiyotshunosligida Qozoqboy Yo‘ldoshevning ilmiy faoliyati alohida ahamiyat kasb etadi. Olimning Muhayyo Yo‘ldosh bilan hamkorlikda yaratgan “Badiiy tahlil asoslari” kitobi badiiy tahlilning ilmiy asoslarini tizimli ravishda yoritishga bag‘ishlangan. Manbalarda ushbu asar adabiyot mutaxassislari, o‘qituvchilar, filolog talabalar va kitobxonlar uchun mo‘ljallangani qayd etiladi. Qozoqboy Yo‘ldoshevning badiiy tahlil haqidagi qarashlari faqat nazariy mulohazalar bilan chegaralanmaydi. Olim o‘zining adabiy-tanqidiy faoliyatida turli metod va yondashuvlardan foydalanib, konkret ijodkorlar va badiiy asarlar misolida o‘z qarashlarini amaliy jihatdan namoyon etadi. Tadqiqotchilar ham uning tahliliy fikrlarida turli metodologik yondashuvlar, xususan, madaniy-tarixiy yondashuv mavjudligini qayd etganlar.

Badiiy tahlilining mohiyati haqidagi qarashlar. Qozoqboy Yo‘ldoshev metodologiyasining markazida badiiy asarning yaxlitligini anglash masalasi turadi. Badiiy tahlilni amalga oshirishda asarning faqat syujeti yoki undagi voqealarni qayta hikoya qilish bilan cheklanib qolish ilmiy tahlil talablariga javob bermaydi. Asarning



badiiy mantig'i, estetik ta'sir kuchi, obrazlar tizimi, til va uslub xususiyatlari hamda muallifning badiiy niyati bir butunlikda o'rganilishi lozim.

“Badiiy tahlil asoslari”ning tavsifida ham badiiy tahlil adabiyot ta'limidagi muhim jarayon sifatida baholanib, badiiy asarning badiiy mantig'i va estetik jozibasini chuqur tahlil orqali namoyon qilish zarurligi ta'kidlanadi. Shu nuqtayi nazardan Qozoqboy Yo'ldoshev metodologiyasida mazmun va shakl birligi muhim tamoyillardan biri sifatida ko'rinadi. Badiiy asarning g'oyaviy mazmunini uning poetik shaklidan ajratib o'rganish asarning estetik mohiyatini to'liq anglash imkonini bermaydi. Chunki badiiy fikr obraz, detal, kompozitsiya, syujet, til va boshqa poetik vositalar orqali namoyon bo'ladi.

Badiiy matnga kompleks yondashuv. Qozoqboy Yo'ldoshevning ilmiy qarashlarida badiiy matnni birgina metod asosida talqin qilishdan ko'ra, uning tabiatidan kelib chiqib turli yondashuvlardan foydalanish muhim o'rin egallaydi. Adabiyotshunoslikka oid zamonaviy tadqiqotlarda olimning badiiy asarga filologik, estetik, formal, biografik, tarixiy-madaniy, qiyosiy-tarixiy, sotsiologik va boshqa yondashuvlarni qo'llashi qayd etilgan. Bu holat olim metodologiyasining muhim xususiyatini belgilaydi: metod badiiy asarga sun'iy ravishda tatbiq etilmaydi, balki asarning tabiati va tadqiqot maqsadidan kelib chiqib tanlanadi. Masalan, tarixiy-madaniy yondashuv orqali asarda muayyan davr muhiti, ijtimoiy sharoit va milliy ruhning ifodalanishi o'rganilishi mumkin. Qozoqboy Yo'ldoshevning ayrim adabiy-tanqidiy maqolalari tahlilida aynan madaniy-tarixiy yondashuvdan foydalanilgani tadqiqotchilar tomonidan ko'rsatilgan. Demak, olim uchun badiiy asar alohida, jamiyat va tarixdan uzilgan hodisa emas. Biroq uni faqat tarixiy yoki ijtimoiy hodisa sifatida talqin qilish ham to'g'ri emas. Asarning estetik va poetik tabiati doimo tahlil markazida turadi.

Badiiy tahlilda obraz va poetik unsurlarning o'rni. Qozoqboy Yo'ldoshevning tahlil metodologiyasida obraz masalasiga alohida e'tibor berish mumkin. Badiiy obraz yozuvchining hayot hodisalarini estetik qayta ishlashi natijasida yuzaga keladigan murakkab hodisa bo'lib, uni faqat personajning tashqi xatti-harakatlari orqali baholash

yetarli emas. Obrazning xarakteri, ruhiyati, muallif bilan munosabati, boshqa obrazlar bilan aloqasi, nutqi va xatti-harakatlari o'zaro bog'liq holda tahlil qilinishi kerak. Bunday yondashuv badiiy qahramonning asardagi funksiyasini va muallifning badiiy niyatini chuqurroq anglash imkonini beradi.

Shuningdek, badiiy detal ham tahlil jarayonida muhim ahamiyatga ega. Kichik detal orqali katta estetik va ma'naviy mazmun ifodalanishi mumkin. Shu sababli badiiy matnni tahlil qilishda matndagi muhim detallarni aniqlash va ularning umumiy poetik tizimdagi vazifasini belgilash zarur.

Tarixiy-madaniy yondashuv va milliy ruh. Qozoqboy Yo'ldoshev metodologiyasining e'tiborga molik jihatlaridan biri badiiy asarda milliy ruhning namoyon bo'lishini o'rganishdir. Tarixiy-madaniy yondashuvda asarning yuzaga kelishiga ta'sir ko'rsatgan muhit, tabiat, ijtimoiy sharoit, xalqning turmush tarzi va ma'naviy qadriyatlari hisobga olinadi. Tadqiqotchilar Qozoqboy Yo'ldoshevning Tog'ay Murod ijodiga munosabatida madaniy-tarixiy yondashuvdan foydalanganini, xususan, "Oydinda yurgan odamlar" qissasini shu metod asosida tahlil qilganini ko'rsatadilar. Bu yondashuv orqali badiiy matndagi milliy o'ziga xoslikni yuzaga chiqaruvchi unsurlar aniqlanadi. Bunda milliy ruh faqat urf-odat yoki milliy leksika bilan cheklanmaydi. U qahramonlarning dunyoqarashi, munosabati, nutqi, qadriyatlari va hayot tarzida ham namoyon bo'ladi.

Badiiy tahlil va adabiy ta'lim. Qozoqboy Yo'ldoshevning badiiy tahlilga doir qarashlari adabiyotshunoslik bilan bir qatorda adabiy ta'lim uchun ham katta ahamiyatga ega. Uning "O'zbek adabiyotini o'qitish metodikasi" darsligida ham o'quvchilarni badiiy asar tahliliga o'rgatish, mustaqil fikrlash va axloqiy sifatlarni shakllantirish masalalariga e'tibor qaratilgani qayd etilgan. Shu jihatdan olimning metodologiyasida badiiy tahlilning vazifasi faqat asar haqida bilim berish emas, balki o'quvchi yoki kitobxonni mustaqil mushohada yuritishga undash bilan ham bog'lanadi. Badiiy asar tahlili jarayonida tayyor xulosani o'quvchiga berish o'rniga, uni matn ustida



fikrlashga, badiiy detallarni kuzatishga, obrazlarning xatti-harakatlarini izohlashga va o'z munosabatini asoslashga yo'naltirish muhimdir.

Xulosa. Qozoqboy Yo'ldoshevning badiiy asarni tahlil qilish metodologiyasi zamonaviy o'zbek adabiyotshunosligida badiiy matnni chuqur, kompleks va estetik jihatdan o'rganishga yo'naltirilgan yondashuv sifatida namoyon bo'ladi. Olim qarashlarida badiiy asarning yaxlitligi, mazmun va shakl birligi, obrazlar tizimi, poetik unsurlar, muallif pozitsiyasi hamda asarning yaratilish muhiti o'zaro aloqador hodisalar sifatida qaraladi. Badiiy matnni tahlil qilishda esa tadqiqot maqsadiga va asarning tabiatiga mos metodologik yondashuvni tanlash muhim hisoblanadi. Qozoqboy Yo'ldoshevning "Badiiy tahlil asoslari" asari mazkur metodologiyaning nazariy asoslarini tizimlashtirgan muhim manbalardan biridir. Uning adabiy-tanqidiy faoliyatida esa ushbu nazariy qarashlarning amaliy namoyon bo'lishini kuzatish mumkin. Shu sababli Qozoqboy Yo'ldoshevning badiiy tahlil metodologiyasi nafaqat uning individual ilmiy qarashlarini, balki zamonaviy o'zbek adabiyotshunosligida badiiy matnni anglashning muhim tamoyillarini ham aks ettiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yo'ldoshev Q., Yo'ldosh M. Badiiy tahlil asoslari. – Toshkent: Kamalak, 2016. – 462 b.
2. Yo'ldosh Q. Yonib so'z. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2006.
3. Yo'ldosh Q. So'z yolqini. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2018.
4. Yo'ldosh Q., Yo'ldosh M. O'zbek adabiyotini o'qitish metodikasi. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2022.
5. Karimov B. Adabiyotshunoslik metodologiyasi. – Toshkent: Muharrir, 2011.
6. Rasulov A. Tanqid, tahlil, baholash. – Toshkent: Fan, 2003.
7. Yo'ldasheva M., Abdullayeva M. Sinchining badiiy tahlil mahsuli (Qozoqboy Yo'ldoshning adabiy-tanqidiy qarashlari). – 2025.

